

USTRUSHONADA QOVUNCHI MADANIYATI VA UNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Lapasova Maftuna Sanaqul qizi

Guliston davlat universiteti tayanch doktoranti

lapasovamaftuna248@gmail.com

UDK: 94(575.1)

<https://orcid.org/0009-0007-4841-1561>

Annotatsiya: Antik va ilk o'rta asrlarda yurtimizga ko'chib kelgan aholining madaniy jarayonlardagi o'rni katta bo'lganligi hamda shu asnoda ular Ustrushonada, turli xildagi me'moriy qurilish arxitekturasini va hunarmandchilik (asosan, kulolchilik) ishlab chiqarishi, keramika buyumlarida hamda diniy hayotga ta'siri haqida, arxeologik topilmalar asosida Qovunchi madaniyatining Ustrushona tarixidagi o'rni ochib beriladi.

Kalit so'zlar: Ustrushona, Qovunchi madaniyati, kulolchilik, dafn, mozarqo'rg'on, O'rta Sirdaryo, Tirmizaktepa, Gulbo.

Аннотация: На основе археологических находок раскрывается роль переселившегося в нашу страну населения в культурных процессах в древности и раннем средневековье, а также их влияние на различные виды архитектурно-строительной архитектуры и ремесленного производства (в основном керамики), керамические изделия и религиозную жизнь в Уструшане.

Ключевые слова: Уструшана, Каунчинская культура, гончарное дело, погребение, курган, Средняя Сырдарья, Тирмиз-Актепа, Гульба.

Annotation: Based on archaeological findings, the role of the population who migrated to our country in the ancient and early Middle Ages in cultural processes, as well as their influence on Ustrushana, various types of architectural and construction architecture and handicraft production (mainly pottery), ceramic products, and religious life, is revealed.

Keywords: Ustrushona, Kaunchi culture, pottery, burial, burial mound, O'rta Sirdaryo, Tirmizaktepa, Gulbo.

Ustrushona yodgorliklarida o'rganilgan

moddiy ashyolar va dafn marosimlarida, qadimgi davrda kirib kelgan dax-sarmat, yuechji, hun, usun qabilalari hamda ilk o'rta asrlarda kirib kelgan, xioniy, kidariy, eftalit va turk hoqonligi davri moddiy va ma'naviy madaniyatiga mansub xususiyatlar kuzatiladi. Bu paytda O'rta Sirdaryo bo'yi mintaqasi jumladan Ustrushonada ham mahalliy an'analar asosida tayyorlangan ashyoviy manbalarda sifat o'zgarishlari kuzatilib, chorvadorlarga xos xususiyatlar, uchray boshlaydi. Buni o'lka xalqlari qurilish arxitekturasini, hunarmandchilik sohalarini va uy-ro'zg'or buyumlari hamda diniy-ma'naviy hayotda kuzatish mumkin. Bu holat, Qovunchi madaniyatining Ustrushona moddiy va ma'naviy madaniyatidan keng o'rin egallaganligini ko'rsatadi.

Ustrushonada Qovunchi madaniyati mil. avv. II-I asrlardan milodiy VIII asrgacha davom etib, qariyb 1000 yil davomida yangi madaniyatga xos ko'rinishlar nafaqat kulolchilik mahsulotlarida, balki madaniyatning barcha sohalariga ta'sir ko'rsatgan. Bu paytda aholining vohalar bo'ylab joylashishiga bog'liq holda, innovatsiya sifatida, Qovunchi madaniyati ta'siri antik va ilk o'rta asrlarga oid arxeologik komplekslar tarkibida va diniy-ma'naviy hayotning barcha sohalarida kuzatilsa-da, asosiy xususiyatlarini quyidagicha bo'lib tavsiflash mumkin.

Me'morchilik va qurilish. Ilk o'rta asrlarda Ustrushona me'morchilik an'analarga ko'ra, qishloqlardagi mulkdorlarning qasrlari, shaharlardagi ark va shahristonlar tabiiy va sun'iy tepaliklar ustiga qurilgan. Qurilish ashyosi sifatida paxsa hamda xom g'ishtdan (48-52x23- 26x10-12 sm.li) foydalanilgan. Bu davrdagi me'morchilikda inshootlarning majmuaviy ko'rinishiga e'tibor

qaratilgan. Binolar tim shaklida yopilgan. Tomlarning tepa qismi nishob qilib ishlangan. Kirish qismlari arka ko'rinishda bezatila boshlagan. Arxeolog M.H. Pardayevni ta'kidlashicha, Ustrushonaning sharqiy qismida, Shahrison botig'ida va shimoliy-g'arbiy Ustrushonaga tegishli Jizzax vohasida o'rganilgan bir qator qal'a, qo'rg'onlar o'z me'moriy-qurilish loyihasi va usullariga ko'ra toifalarga bo'linadi:

1-toifani, xususiy shart-sharoitlardan kelib chiqqan holda, murakkab qurilish rejasi asosida barpo etilgan qal'alar tashkil qilib, ular muhtasham zallar, yotoqxonalar, maxsus ibodat uylari, xo'jalik xonalari (ombor) va koridorlardan iborat. Bunday qal'alar odatda qudratli mudofaa devorlari bilan o'rab olingan, markaziy imoratlar devoriy suratlar bilan bezatilgan, qurilishda o'ymakor naqshli yog'ochlardan keng foydalanilgan (Chilhujra).

2-toifaga murakkab bo'lmagan qurilish rejasi, xususan «taroqsimon – koridorlar tizimi» asosida, ortiqcha hasham va bezaklarsiz bunyod etilgan, tog' unguri tepasida, mikrorelefn barcha xususiyatlarini hisobga olgan holda bunyod etilgan qal'alar kiradi (Tirmizaktepa, Almantepa I).

3- toifaga mudofaa devorlari bilan o'ralgan keng hovli, uning o'rtasida bunyod etilgan ikki qavatli markaziy imoratdan iborat bo'lgan qal'alar kiradi. Ikki qavatli markaziy binoning pastki qavati turar-joylardan iborat (Pardaqlutepa)[1, 127-b]. Ta'kidlash joizki, vohada hisobga olingan arxeologiya yodgorliklari kompleksining deyarli 70 foizini ilk o'rta asrlarga taalluqli obidalar tashkil etadi. Mazkur davr yodgorliklarining son jihatdan ustunligi o'sha davrda mintaqaning faol tarzda o'zlashtirilganligi bilan izohlanadi.

Xo'jaligi. Ilk o'rta asrlarda Ustrushona o'troq aholi asosan dehqonchilik va bog'dorchilik bilan shug'ullangan. VII-VIII asrlarga oid qishloq va shahar xarobalaridan donli (g'alla) ekinlarning, bog'dorchilik, uzumchilik va poliz mahsulotlarining namunalari topilgan [2,6-77-b]. Ular asosida bu hududda boshqoli va dukkakli (bug'doy, tariq, no'xat), uzumchilik va bog'dorchilik ekinlari ekilganligini qayd qilish mumkin. Vohada uzum yetishtirish yetakchilik

qilib, undan hatto sharob ham tayyorlangan.

Ilk o'rta asrlarda ommaviy o'troqlashuvni amalga oshirilishi tabiiy ravishda sug'orma dehqonchilik yerlarining kengayishiga, bu esa o'z navbatida irrigatsiya tarmoqlarini rivojlanishiga, yangi-yangi sug'orish shaxobchalarini bunyod etilishiga sabab bo'lgan. Ilk o'rta asrlarda butun Ustrushona bo'yicha umumiy uzunligi 3000 km bo'lgan irrigatsiya tarmoqlari faoliyat ko'rsatgan va shu asosda 200 ming.gektar yerni sug'orish imkoniyatiga erishilgan[1,177-181-b]. Ustrushonaning oqar suv manbalari qishloq xo'jaligi suv muammosi mavjud bo'lgan mavzalarida koriz quduqlar tizimiga asoslangan sug'orish tizimi ham faoliyatda bo'lgan.

2011-yilda M.H.Pardayev tomonidan Baxmal tumanidagi Novqa qishlog'i yaqinidan, yer osti sug'orish inshooti koriz o'rganilgan. Tadqiqotchining ta'kidlashicha, ushbu V-VIII asrlarga oid inshoot o'tmishda aholini ichimlik suv bilan ta'minlash, haydalma ekin paykallarini sun'iy sug'orish maqsadida qo'llaniladigan koriz suv chiqarish tizimi ekanligi aniqlangan. Markaziy Ustrushonada ham xuddi Sug'ddagidek qishloq xo'jaligida koriz sug'orish tizimlaridan keng foydalanilgan[1,177-181-b]. Shahrisonsoy, Bosmandasoy, Oqsuv oqar suv havzalarida bunyod etilgan korizlarni o'rgangan muallif ularning qadimiyligi va turga ajralishi haqida fikr bildirgan. Ushbu ilk sug'orma dehqonchilik shakllangan kichik sug'orma vohalar tarixidan kelib chiqqan holda demak, butun Ustrushonani, xususan, shimoliy-g'arbiy Ustrushonaning asosiy suv havzalarida o'ta gavjum, zich joylashgan arxeologiya yodgorliklari tashkil qilgan kichik madaniy vohalar tashkil topgan.

Dehqonchilik madaniyatining rivojlanishi bilan uzviy bog'liq holda boshlangan ilk shahar hayoti xunarmandchilikning turli sohalarini yuksalishiga, tabiiy yer osti xomashyo boyliklarining o'zlashtirilishiga, birinchi navbatda, tog' sanoatini rivojlanishiga olib keladi. Qovunchi III davridan boshlab chorvadorlar faoliyati tufayli, tog' sanoati ham iqtisodiyotning asosiy yo'nalishiga aylanadi. Ruda qazish, yanchish, rudani maxsus

(diametri 1-1,20 sm) qo'ralarda eritib, sof metall xomashyosi olish, undan mehnat va harbiy qurollar yasash, shuningdek, tog' sanoatida mehnat taqsimoti boshlanadi, ya'ni metallurgiya ishlab chiqarishda ixtisoslashish jarayoni jadal kechadi. Metall konlariga boy hududlarda (Turkiston tog'larining Chimqortog' va Morguzor vodiylarida) metall ishlab chiqarishga ixtisoslashgan markazlar paydo bo'ladi [3,13-14-b] Toshbuloq -1 (TBK-1) va Toshbuloq -2 (TBK-2)da bir-biriga o'xshash kamida ikkita qurilish fazasi, temirga dastlabki ishlov berishga mo'ljallangan ikkita pech qayd qilingan. TBK-2 esa arxitektura jihatidan ancha mukammal bo'lib, bu yerda temirga dastlabki ishlov berish va hunarmandlar yashashi uchun qo'shimcha qurilishlar ham qilingan.

Dafn inshootlari va marhumlarni qo'mish udumlari. Ustrushonadagi Qovunchi madaniyatiga oid qabrlarda marhumlar soz tuproqli va tosh uyumli turli xil shaklga ega qabrlarga dafn etilgan. Qabrlar o'z tuzilishiga ko'ra, asosan, ayvonli lahad va katakomba shaklida bo'lgan [4,73-76-b]. Ularda marhumlarni, yakka, juft va ba'zan guruh tarzda, asosan uzala yotqizib yoki g'ujanak holda dafn etish an'anasi bo'lgan.

Shirinsoy, Sag'onoq, Gulbo, Uchtepa, Sayxonsoy kabi mozorqo'rg'onlar asosan katakomba ko'rinishida bo'lib, jasadlar dromos yo'lakchadan olib kirib, qabr lahadiga joylashtirilgan. Jasadlar lahadada chalqancha yoki yarim uzala yotqizilib, yoniga tirikligida ishlatgan buyumlari va hayvon suyaklari qo'yilgan. Bu Qovunchi va Sarmat madaniyatlarining o'zaro yaqinligini ko'rsatadi. Marhumni qabrga qo'yganidan so'ng, kirish joyi turli hajmdagi toshlar, guvala yoki kesak aralash tuproq bilan yopilgan va butun inshoot qabrdan qazib chiqarilgan tuproq bilan qayta ko'milgan.

Ko'pgina qabrlarda qadimiy yuzaning qiya holati qabr ustidagi qo'rg'onlarining tez yo'qolishiga sabab bo'lgan [5,88-91-b]. Qabrdagi marhum yoniga asosan, sopol idishlar, jang va mehnat qurollari, temir pichoqlar, kamar halqalari va zeb-ziynat buyumlari qo'yilgan. Qabrga qo'yilgan buyumlar nisbatiga e'tibor qaratadigan bo'lsak, unda sopol idishlar

qo'yish eng ko'p uchraydi [4,81-82-b]. Qabrdagi kulollik idishlari asosan, jasad bosh tomoni va yoniga qo'yilgan bo'lib, ularning asosiy qismini ko'proq ko'chmanchilar dashtlarida uchraydigan, qo'lda yasalgan sopol idishlar tashkil etadi. Dafn buyumlari orasida sopol idishlar salmog'ining yuqoriligi, uning ko'p ishlatilganligi bilan bog'liq bo'lsa kerak.

Ayni paytda, Ustrushona mozorqo'rg'onlarida mayitni zeb-ziynat buyumlari bilan ko'mish odati ham bo'lgan. Ularda munchoqlar ko'pchilikni tashkil etib, ular sirtiga zarhal berilgan, oq shishasimon va yashil yaltiroq rangdagi, kubsimon, bikonik va yassi yapaloq, sharchasimon shaklda bo'lgan. Keyingi nisbatda uzuk va ko'zgular o'rin olgan ular Shirinsoy, Gulbo va Bekkeldi va Zomin tog' o'rmon xo'jaligi hududida ochilgan qabrlarda o'rganilgan [6,205-206-b]. Shunday qilib, dafn marosimida marhum bilan birga qabrga qo'yilgan zeb-ziynat buyumlari alohida ahamiyat kasb etganligi seziladi. Ustrushonaning tog' oldi toshloq hududda joylashgan Ko'rpa, Qoratepa va Qoratosh I, II mozorqo'rg'onlarida kenotaf qabrlar qayd qilingan. Ularda qabr yasalgan va konstruksiya mavjud. Biroq ularga odam dafn etilmagan yoki hayvon suyaklari qo'yilgan. Bu marosimlar O'rta Osiyoning barcha hududlarida o'rganilgan [7,89-101-b]. Bu an'analarning ko'pchiligi dashtdan kirib kelgan etnik guruhlariga xos hisoblanadi.

Diniy topinchi buyumlari. Ustrushonadagi Eski Xovos yodgorligida qadimgi aholi topinish udumlari bilan bog'liq qurilmalar ham aniqlangan. Tadqiqotchi O.U. Mamirovning ta'kidlashicha, "Bu yerda ochilgan o'choqlardan ikkitasi olovga topinish maqsadida bunyod etilgan va ulardagi old qismi sharqqa qaratilgan qo'sh o'choqlardan, diniy marosimlarda foydalanilgan" [8,98-100-b]. 2019 yilda F.Toshboyev tomonidan Sayxonsoy qishlog'ida mil. avv. I va milod boshlariga oid qabrlar o'rganilib, unda antik davrda Jizzax vohasida yashovchi chorvador aholi diniy marosimlarini amalga oshirish an'anasida olov topinchi bilan bog'liq, "marosimlar burchagi" aniqlangan [9,20-31-b]. Ustrushonada bunga o'xshash o'choq qoldiqlari va olovga topinish qurilmalari uzoq

davrlar mobaynida shakllanib, aholi diniy-ma'naviy madaniyatida o'ziga xos ahamiyat kasb etib kelgan. Arxeologik tadqiqotlarga ko'ra, bunday qurilish an'anasi Sirdaryoning quyi oqimlari vohalaridan kirib kelgan hamda o'zlari bilan xom g'isht va paxsa asosida me'moriy qurilish usullarini olib kelgan aholi tomonidan bunyod etilganligi aniqlangan [10,8-b].

Ustrushonadagi Nov yaqinidagi Oqtepa yodgorligidan "Otash xona", Shahrison yaqinidagi Chorsboxatepadan daxma, Chilxujradan yog'och butlar, Kurkat yaqinidan ostadonlar ko'milgan qoya daxmalari ochib o'rganilgan. Jumladan, O'rtaqo'rg'on shahar yodgorligida aniqlangan sajdagoh Xovos yodgorligida ochilgan sajdagoh bilan tuzilish jihatdan o'xshaydi [11,108-128]. XX asrning 40-yillarida hozirgi Bekobod shahri yaqinidagi Munchoqtepada, Shahrison yaqinidagi Tirmizaktepada, Ustrushonaning o'rta asrlardagi poytaxti Bunjikatda va Zomin yaqinidagi Azlartepada ham o'choq qoldiqlari topilgan [12,136-b]. Bu holat shundan dalolat beradiki, hayot va tarixiy taraqqiyot o'zgarishi natijasida olovga topinish ham o'zgarib borgan. Shu bois hozirgacha o'choq xudoning barcha in'omlari ramzi sifatida aholining ma'naviy madaniyati, oilaning farovonligi va to'kin sochinligi bilan bog'liq turli g'oyalarini aks ettiradi.

Urf odat va diniy marosimlarni amalga oshirish chog'ida olovdan foydalanish qadimgi e'tiqod amallaridan biri hisoblanadi. Xovos sajdagohlari bilan o'xshash bo'lgan O'rtaqo'rg'onida joylashgan kvadrat shakldagi xona u yerda qandaydir diniy e'tiqod amallari bajarilganligi bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Balki, qal'ada yashovchi aholi mehrob oldida diniy marosimlar va udumlar o'tkazganlar, yoki olovga topinganlar [13,114-119-b]. Bunday xulosaga kelishga topinish o'choq'i markazidan topilgan ko'mir solingan idishning topilishi sabab bo'ladi. Shu bilan birga o'choq ichidan hech qanday kul qoldiqlari kuzatilmagan. U arki a'lodan uzoqroqda joylashgan. Balki, uni ko'chib kelganlar qurgan bo'lishi mumkin. O'z xususiyatiga ko'ra qo'sh o'choqlar e'tiqodiy marosimlarni bajarishda foydalanilgan bo'lishi mumkin. Sag'anoq mozorqo'rg'onlarida qurbonlik

qilinayotganda hayvon suyaklarini yoqish qayd qilingan. Boshqa yodgorliklardan farqli ravishda G'ulbo mozorqo'rg'onlarining deyarli barchasida (birinchi mozorqo'rg'onidan tashqari) vafot etgan kishilarni yog'och yoki qamish to'shamaga yotqizib, ba'zan marhum ustiga ham yog'och taxlab yoki qamishga o'rab turli darajada (to'liq yoki qisman) yoqish odatlari kuzatildi [14,184-189-b]. Ushbu ma'lumotlar Ustrushonada marhumlarni dafn marosimida yoqish ancha keng yoyilganligini ko'rsatadi.

Vohadagi, Bekkeldi, Qamish, Shirinsoy qabolaridagi sopol idishlarining tutqichlarida jonzot qiyofasi aks etgan bo'lib, bu topinish odatlarining bir ko'rinishini ifoda etgan. Shuningdek, Jizzax shahridagi Pardaqultepa va Komilbobotepa yodgorliklarida burama shoxli qo'chqor haykalchalari, qo'y kallasi tasviri tushirilgan qozon tagliklari ko'p o'rganilgan [15,141-142]. Bu materiallar hayvonlardan biri qo'y muqaddas hisoblanib, topilgan ashyolar odamlarning unga sig'inganligidan dalolat beradi. Ba'zi o'rinlarda qo'ylarning alohida elementlari – boshi, shoxi va butun tanasi aks ettirilgan. Ular Ustrushona aholisining antik davrda zoroastrizm dinidagi xudolardan bo'lgan Farn ilohasiga sig'inganligini ko'rsatadi [16,75-11-b]. Farn ilohasi hukmdorlarning panohi va qo'riqllovchisi, shuningdek uy, oila, sog'liqni saqlovchi xudo hisoblangan. Bu xudo qo'y-qo'chqor ko'rinishida deb qabul qilingan. Kulolchilik idishlaridagi zoomorf dastali sopol idishlar, ostadonlardagi qo'y suyagi, taqinchoq va boshqa buyumlardagi qo'y shaklidagi tasvirlar ham vohada qo'y kulti ancha kuchli bo'lganligini ko'rsatadi.

So'ngi antik davr (Qovunchi II bosqichi) yodgorliklarida buqa boshi shaklini ifodalovchi tagliklar va to'ng'iz (Shirinsoy) va otlarning (G'ulbo, Qa'lai Qaxqaxa, Chayonli) terrakota shaklidagi haykalchalari va bosh qismiga sig'inish odatlari ham uchraydi. Zomin tumanidagi G'ulbo mozor qo'rg'onlari (1, 2, 4) da jasadlar, chalqancha yotqizilgan, biroq oyoqlari tizzadan yig'ilib ikki tomonga yoyilgan "otliq-chavandoz" va "yarim otliq holat" ko'rinishida dafn etilgan. Qalayi Qahqahadagi saroy majmuasida o'rganilgan

podsho taxti juft ot ko'rinishida bo'lib, maxsus kirish yo'lagi tagida o'tning boshsiz tanasi skeletining to'liq anatomik holda archadan yasalgan taxtada yotgan holatda saqlangan [17,122-b].

Kulolchilik. Qovunchi madaniyatining ta'siri ayniqsa, kulolchilik buyumlarida yaqqol aks etadi. Ustrushonada Qovunchi madaniyatining I bosqichidayoq kulolchilik sohasida tubdan o'zgarishlar yuz beradi. Shu paytgacha an'ana bo'lib kelgan antik davr kulolchiligida dasht madaniyatiga xos komponentlar kuchayadi. Milodiy I-II asrlarda kulollik xumdonlari paydo bo'ladi. Ular Munchoqtepaning eng pastki qurilish davriga oid madaniy qatlamlaridan qayd etilgan. Ushbu inshootning quyi o'txona qismi saqlanib qolgan. O'txona lyoss materikdan o'yilgan, uning shakli trapetsiyasimon ko'rinishda, uzunligi 5,7 metr bo'lgan. Uning maksimal saqlanib qolgan balandligi 1,18 metrni tashkil qiladi. O'txonaning o'tin qalaydigan "og'zi" janubga qaragan va uning markaziy qismida xom g'ishtlardan barpo qilingan besh juft "mo'risimon" qurilma mavjud. Har bir qurilmaning ichida vertikal holatda, issiqlikni tepaga ko'tarib beruvchi "kanallar" faoliyat ko'rsatgan [3,208-209-b]. "Kanallar"ning devori issiqlik bosimi ostida qizarib ketgan. Inshootning tepa, xumdon, ya'ni idishlar pishiriladigan qismi buzilib ketgan bo'lsa-da, uning o'rni yuqoridan tushgan, qalinligi 3m.ga yaqin qatlam tufayli saqlanib qolgan. Bu Ustrushonada topilgan dastlabki kulollik xumdoni sifatida e'tirof etilgan.

Eramiz boshlaridan kulollik idishlari endi mutlaqo qo'lda yasalgan, ularning osti tekis, yalpoq ko'rinishda bo'lgan. Idishlar turining ko'pchiligi tiniq qizg'ich-oqish angobli, uning ustiga taram-taram jigarrang yoki qora rang oqizilgan. Ular ko'za, xurmacha, bo'ydor xum va xumchalar bo'lib, ularning bo'yin qismi torroq, yoqasimon labi biroz tashqariga qayrilgan, ba'zida yelkasiga xochsimon yoki qo'shqavat uchburchak yoki xoch shaklida tamg'a bosilgan. Ular boshqa mintaqalarda uchraydigan kulollik idishlariga o'xshaydi [18,72-74-b]. Ularga chizma naqshlar berish uchun to'lqinsimon va to'g'ri

chiziqlardan foydalanilgan. Ko'zalari bo'ydor, bir dastali, ba'zida dastasi hayvon qiyofasida ishlangan. Dasta qarama-qarshi tomonida ko'zaga jumrak yopishtirilgan. Bunday ko'zalar sirtiga qora rangda bezak berilgan, ba'zida rangli naqsh to'lqinsimon shaklda tasvirlangan.

Ustrushonadagi Qovunchi-I sopollari orasida zoomorf dastali krujkalar ham ko'plab uchraydi. Ularning qorin qismi sharsimon, yelkadan yuqorisi biroz tashqariga qayrilgan yoki tik ko'tarilgan. Krujkalar orasida silindrik shakldagi nusxalari ham uchraydi. Krujkalar dastasining yuqori qismi hayvon figurasi bilan yakunlangan. Keng tarqalgan sopol idishlardan yana biri yelkadan pasti konus shaklidagi kosalar bo'lib, ularning og'zi keng, yalpoq tubi torroq, yelkasi konussimon tanasidan ajrab turadi. Ba'zida ular orasida qo'shquloqli nusxalari ham uchraydi.

Oshxona idishlarini yasashda muayyan o'zgarishlar sodir bo'lib, ularning turlari ko'paygan va bezak berish usullari o'zgargan. Bu mahsulotlar o'z ko'rinishi va ishlanish texnologiyasi bilan Sug'd kulolchiligiga yaqin bo'lgan. Xususan, bir tutqichli ko'zalarning o'rta qismi keng va bo'g'zi tor bo'lib, ayrimlarining jumragi kalta hamda kichik bo'lgan [19, 61-b]. Qovunchi-I davrining xarakterli sopol buyumlaridan mustaxara tipidagi flyagalar, sopol tovalar, isiriqdonlar va pilta chiroqdon, sopol qopqoqlar, qozon tushirg'ich-shix osgich tovalarni ko'rsatib o'tish mumkin. Shix osgich tovalarning tomonlari shoxdor qo'chqor boshisifat ko'rinishda tasvirlangan. Ularda hayvonlarning real tasviri ifodalangan. Kulolchilikda bu kabi xususiyatlar yangi kirib kelgan etnik guruhlar ta'sirida paydo bo'lgan va ular Qovunchi madaniyatining Ustrushonadagi o'ziga xos ko'rinishlarini tashkil etadi.

Qovunchi II Bu davrda ayniqsa sopol qopqoqlar (Qaliyatepa, Pardaquletpa, Komilbobotepa) tayyorlash keng ko'lamda rivojlanadi. Idishlar naqshida burtma-qabarik, barmoq izli bosma gullar solish avj oladi. Ular idish sirtiga loy lenta yopishtirish asosida solingan naqshlar bo'lib, hatto arqonsimon yopishma gullar ko'za va xurmacha, krujka va

shix osgich tovalarga ham yoyilgan. Qovunchi II bosqichi uchun eng muhim innovatsion o'zgarishlardan biri, avvalgi ko'pol ishlangan idishlar o'rnini, endilikda nisbatan xushbichim, yupqa idishlar ishlab chiqarish egalladi. Sopol idishlar kompleksida avval ma'lum bo'lmagan, Jetiasar madaniyatining milodiy II-III asrlar kompleksiga xos keng bo'g'izli, bo'g'zi taram-taram novli, bir quloqli ko'zalar paydo bo'ladi [20,75-76-b]. Bu bosqichning yana bir muhim belgisi bo'ydor xurmacha va krujkalar dastasini real hayvonsifat shaklda rasmiylashtirish keng ko'lamda rivoj topadi.

Qovunchi III bosqichida Ustrushona kulolchiligi ham yasalishi va shakl xususiyatlariga ko'ra ikki bir-biridan farq qiladi. Ushbu mavzuda M.H. Pardayevning yozishicha "Turk xoqonligi istilosining birinchi bosqichi shimoli-g'arbiy Ustrushona xalq xo'jaligi, xususan kulollik hunarmandchiligi uchun turg'unlik vaziyatini yuzaga keltirgan. Buni VI asrning ikkinchi yarmida ham kulolchilikda eftaliylar davri sopol idish shakllarini saqlanib qolishi bilan ifodalash mumkin. Milodiy VII asrdan boshlab kulolchilik madaniyatida ko'chmanchilar

nufuzining ta'siri oshib idishlarda, o'yma naqsh, ko'rsatgich chiziqlarimon bezaklar paydo bo'ladi. Shuningdek turklarning metal, zargarlik buyumlari, qurol-aslaha va bezakli taqinchoqlari, yuqori sifatli san'at asari sifatida qadrlanib, tezda O'rta Osiyoning o'troq aholisi hayot tarziga kirib boradi" [21, 149-151-b]. Bu davrda "Djeti-Osor" va "Qovunchi madaniyati"ga mansub kulollik buyumlarini Jizzax vohasida qo'llanishi davom etadi. Quvursimon jumrakli, sirti suyuq angob bilan bo'yalgan idishlar turmush tarzida hamon katta o'rin tutadi.

Xulosa qilib aytganda, antik davr Ustrushonaga Qovunchi madaniyati ashyolarining shakllanishiga shimoli-sharqdan kirib kelgan chorvadorlar va janubdan kirib kelgan Sug'd madaniyati o'z ta'sirini ko'rsatgan. Shu bilan birga bu yerdagi mahalliy an'analar ham o'ziga xos taraqqiyot bosqichini boshidan o'tkazgan. Bu voha madaniyati boshqalar ta'sirida shakllanganligi haqidagi qarashning asossiz ekanligini ko'rsatadi. Qolaversa, Qovunchi madaniyati shakllangan paytda voha aholisi o'z madaniyati bilan boshqa o'lkalarning madaniyatiga ham ijobiy ta'sir o'tkazgan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Пардаев М.Х., Фофуров Ж.И. Уструшонанинг илк ўрта асрлар қишлоқ маконлари. Монография 2016
2. Древний и средневековый город Восточного Мавераннахра. – Ташкент: Фан, 1990.
3. Сверчков Л.М. Поселение Мык — источник по истории средневековой Уструшаны: дисс. ... канд. ист. наук. – Самарканд, 1991.
4. Тошбоев Ф.Э. Уструшона чорвадорларининг антик даврдаги маданияти. Тошкент. "Тафаккур қаноти", 2014.
5. Тугалов Б.Б. Уструшонанинг қадимги давр тарихи ва маданияти (қабрларда ўрганилган материаллар асосида). Тарих фан. falsafa dokt. (PhD) diss... Қарши, 2020.
6. Гайдукевич В.Ф. Моги́льник близ Ширинсая в Узбекистане.
7. Karimova D.A. Shimoliy Baqtriya aholisining dafn marosimlari va diniy e'tiqodlari (Bronza davri moddiy madaniyat yodgorliklari misolida). Tarix fan. falsafa dokt. (PhD) dissertatsiyasi. – Toshkent: O'z RFA Arxeologiya instituti, 2017.
8. Мамиров О.Ў. Шимолий-ғарбий Уструшона оловга топиниш қурилмалари (Эски Ховос ёдгорлиги материаллари асосида). // Мустақиллик йилларида Ўзбекистон археологияси: ютуқлар ва истикболлар Самарканд –Samarqand, 2016.
9. Тошбоев Ф.Э., Мамиров О.У. Сайхонсой мазорқўрғонлари // Ўзбекистон археологияси. 2-сон (25). –Самарканд.
10. Филинович М.И. Древняя и средневековая история Ташкента в археологических источниках. – Ташкент: Узбекистан, 2010.

11. Негматов Н.Н., Салтовская Е.Д. О работах Ходжентского-Уструшанского отряда в 1960г. //ТИИ АН. Тадж. ССР. Т. XXXIV. -Душанбе. Дониш. 1962. С. 69-89.; Ранов В.А. Салтовская Е.Д. О работах Уратюбинского отряда в 1959г. //ТИИ АН Тадж. ССР. Т. 34. - Душанбе. 1961.
12. Грицина А.А. Уструшанские были. – Т.: Изд.им. А. Кадыри, 2000.
13. Мамиров О.У. Шимоли-ғарбий Уструшоа моддий ва маънавий маданияти (археологик материаллар асосида). Тарих фанл. Фалс. Докт дисс... Тошкент: 2024
14. Тошбаев Ф.Э., Пардаев М.Х., Грицина А.А. Изучение Гульбинского могильника // Культура номадов Центральной Азии. – Самарканд, 2008.
15. Пардаев М.Х. Комилбоботепа. // ЎММТ. 32-нашри. Самарканд., 2002.
16. Литвинский Б.А. Кангюйского-сарматский фарн. – Душанбе, 1968.
17. Средняя Азия и Дальний Восток в эпоху средневековья (Средняя Азия в раннем средневековье)
18. Пардаев М.Х., Гофуров Ж.И. Уструшонанинг илк ўрта асрлар қишлоқ маконлари.
19. Археология СССР. Средняя Азия и Дальний Востоки эпоху средневековья.
20. Буряков Ю.Ф. Генезис и этапы развития городской культуры.
21. Пардаев М.Х. Жиззах воҳасининг VII-VIII асрлардаги қулоллик идишлари // ИМКУ. Вып. 30. Самарканд, 1999.